

ՀԻՆ ՀԱՒԱՏՔ

ԳԼ. Ե. — ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ ՊԱՇՏՈՆ

(Տես յ'էջ 337)

Ետ շրային և ցամաքային կենդանեաց՝ եթէ օդոյ մէջ շրջողներուն հետ այլ ուղեւնք թափառիլ, շատ մանր քննութեանց կարօտմբ, և ոչ շատ հաստատաւ Հայոց համազգային և արքունի զօրազնդից և պաշտօնէի մէջ կային այլեւս չհաւեղինաց

պատկերօր զօրակիրք, ինչպէս Աղառնի, Բազէ, Արծռնի, և այլն. և ամբողջ ազգաստմբ Հառաւելիք կամ Հառաւելիք-բայց թէ սոսկ նշան մ'էին այդանք թէ կրօնական զաղափարք, չեմք կըրնար վճռել, միայն հաւանական է Արծռանեաց զԱրծիւ պատուելն, եթէ արդարեւ ըստ պատմութեան՝ Ասորեստանեայց սերունդք կամ խառնուրդք են, քոնէ իրենց նահապետա-

ներն, որոյ Ս. Գիրք այլ երաշխաւոր են, Սենեքերիմ թագաւոր սպաննող որդւոց ի Հայս փախուստը յիշելով. ասոնց ազգին շատուածներէն մէկն էր Նեսարաք կամ Նեսարոք՝ որոյ զիմաց՝ իր 185,000 զօրքով բանակը կորսընցընող թագաւորն երկրպագելու ասան՝ կեանքն այլ կորոյս. հայրասպանն՝ իրենց կողոպտած ընչից հետ՝ թէ ոչ նոյն՝ այլ ուրիշ արծիւ-դից պատկեր այլ բերին ի Հայս, ուր և պաշտուեցաւ իրենց ժառանգած կողմերում Այս է հաւանօրէն Արծրունեաց ցեղին աւուսան պատճառը, զոր իրենց պատմիչն թուումս հետաքննելն ի ժ. դարու, յետ Խորենացոյ. — Ուրիշ կողմանէ՝ անյարմար չէ որ երբ չորրորդանեաց թագաւոր անուանեալ Առիւծն ի պատուի էր ի ցամաքի, օդոց մէջ այլ թռչողաց թագաւոր Արծիւն՝ պատուած

1. Արարբերէն այլ Նեսար կոչուի Արծիւն կամ Անգղն:

ըլլայ, մանաւանդ եթէ ինչպէս Յունաց Ձեւի՝
այսպէս այլ Հայոց Արամազդայ նուիրած և
այնոր ձեռաց վրայ հանգչած էր հայկական
ոչ աննշան Արծիւն. որոյ այլեայլ քեռակը
յիշուին մեր լեզուաւ, Գեաթարծուի, Յըրա-
սթուի, Քաթարծուի. — Քան զայն մեծ իր
այլեայլ տեսակօք (որպէս Պաշկուն, Լաշ-
հաւ, Քարբազ ¹), Անգղն այլ իր պատին և
կրօնական յիշատակն ունեցած երեւի՝ Անգեղ-
տան մեծ ցեղին և նախարարին անունն
զուշակելով: Այս ծանօթ և երեւելի կենդա-
նինքնէն ետեւ՝ կ'արժէ արդեօք փոքրիկ մի-
շատ մ'այլ յիշել, որ անծամեծ անուններ
ունի, Ոսկի Եղևուկ, Աստուծոյ Եղևակ, և
առասպելական նշան մ'ընծայէ. ի բժշկական
բառս Գալիենոսի, Ճիձի քունաւոր կոչուի.
Մխիթար Գոշի է. առական յայտնէ թունաւոր
ըլլալը:

Հայոց երկրի թռչնաբանութիւնն՝ թէ ի-
րօք և թէ անուամբք կրնայ հարուստ ըսուիլ,
և կրօնական ու պատմական նշանակաւ հե-
տաքննելիք՝ Արտաշազդահաւն, Ապսելին,
Բարեծոռն, Բրդոն, Գորգոռն, իշտըր-
մաղն, Լժիթէն, Կատիմակոն, Կովկորոշ-
սիկն, Կովսպոռն, Յովհաննահաւն, Սանդ-
րաքորոն, և այլն. զորս՝ մեր այս գործոյ
նպատակաւ ճանչնալու համար՝ մեզի այլ զօ-
րաւոր թեւեր պէտք էին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ .

Ջ Բ Ե Ծ Թ

ՎԻՇԱՊ. ՎԻՐԱԳ. ՎԻՇԱՊԱԲԱՎ.

ԵՂՋԵՐՈՒԱԲԱՎ. ԱՌԷԶ. ՀԱՄԲԱՐՈՒ.

Հրէշ կոչուին մեր լեզուա յատկապէս կեն-
դանական արարածք, որք կամ իրենց ծանօթ
բնականէն զուրս կերպարանք մի ունին՝ մե-

ծութեամբ կամ փոքրութեամբ, կամ անգա-
մաց այլաձեւութեամբ, և կամ տարբեր տե-
սակ կենդանեաց խառնուրդ են. և կամ եւս՝
կէս անբան և կէս բանական կենդանակերպ:
Եթէ՝ ո՛ր և է պատմաւոր կենդանեաց պաշ-
տոն ծագած է, մարդկան երեւակայութիւնն
պատճառներն անցցուցած է անոնց վրայ. և
զի երեւակայութեան չափ և կանոն չկայ,
դիւրին էր և է Հրէշից ստեղծումն ի միտս,
մանաւանդ ուր բնութեան սովորական չափն
և ձեւն զուրս կենդանի մի տեսնուի, կամ
օտար երկրի և անծանօթ բան մի լսուի: Շատ
հեթանոսաց մէջ կար ուրիշ պատճառ մ'այլ
կենդանեաց և Հրէշից պաշտաման. — Հո-
գեփոխութեան հաւատքն. իբրտ թէ հոգիք
մարդկան յետ մահու՝ ոչ միայն ուրիշ մար-
դու հոգի կ'ըլլան, այլ և կենդանեաց, կամ
որ նոյն է՝ փոխուին ի կենդանիս: Այս ա-
ղանդն չի յիշուիր մեր ազգի մէջ, այլ պէս-
պէս Հրէշից հաւատք՝ քրիստոնէութենէ վերջ
այլ երեւած են, և դեռ նշմարուին: Ոչ
միայն երեւակայեալ ձեւաւոր Հրէշք համա-
րուած են, այլ կան եւս՝ որոց երեւակայու-
թիւնն չէ կըրցած որոշ կերպարանք մի տալ,
և մտօք ի ըմբռնուին իբրեւ ոգիք և զօրու-
թիւնք անտեսանելի ազգիչք: — Ամենայն
սնտոի հաւատոց մէկ պիտաւոր պատճառն՝ տե-
սանք ի սկզբան վախը, որ շատ աւելի ազ-
գած է Հրէշից հաւատոյ մասին. այսինքն,
Հրէշք՝ ընդհանրապէս ահարկու և ֆառակար
բաներ են. միայն մարդակերպից մէջ բա-
րեբարք և բարեբարոյք այլ կարծուած են,
զորս յիշենք յետ պարզ անբան Հրէշից:

Ինչպէս պաշտեցեալ կենդանեաց մէջ նախ
Օձն յիշուցաւ, Հրէշից մէջ այլ Օձն և Վի-
շապն առաջնութիւն մի ցուցընեն. միթէ զը-
րախափ՝ Օձին, աստանայի և Եւայի հեռաւոր
յիշատակօք, որք շատ ազգաց սկզբնական ա-
ւանդութեանց մէջ գտուին: Գուցէ այս թե-
թեւ կարծեաց թեթեւ կշիռ մ'այլ տայ Վի-
շապն. որ սովորաբար կատաղի և անճոռնի
(զազան) նշանակէ, բայց երբեմն զոյականա-
պէս այլ զազանակերպ էակ մի կարծել տայ.
Եթէ զուտ հայերէն անուն ըլլար՝ կրնայինք
քննել, թէ Վիշապի պէս Վիշապազ բար-
գութիւն մի չըլլայ, Վիշապ համարելով վիհ,

1. Արաբերէն անուն է Անգեղ, բայց այսպէս
գրուի յԱլթարս մեր. և ի գարնան երեւնալու
օրն այլ նշանակուի, ի 18 մարտի. « Այսօր
Քարբազն ի Հոռմանց երկիրն գայ »: Տեղ մ'այլ՝
իբրեւ պատկերի կամ երազի մէջ տեսնելով,
« Երկու մարդ ի Քարբազն են հեծեմ, և զթեւն
ի մէկմէկի շինեն են ձգեմ »:

վասն զի սա Վիրիս այլ գրուի։ Բայց հին օտար լեզուաց մէջ այլ կայ այսպիսի անուն և մերձաւոր իմաստ. առ Հնդկիս՝ Ուրաս նըշանակէ մեծ անճոռնի օձ, ինչպէս մեր լեզուաւ այլ. առ Լատինս՝ Ուրագ, Uragus կոչուել իրենց զոնից չաստուածն Պլուտոն, թերեւ՝ urere այրել բառին իմաստիւ. դարձաւ Վիրագ՝ Virago կոչէին զԹիսարիս այրասիրտ կինը. ընդ հակառակն Virgo (Վիրգո) զկայս. ըստ Հնդկաց այլ Վիրաձա նշանակէ թէ կայս և թէ առաջին կայսն (Եւս). զիւցազն և մեծ զօրութիւնն այլ Վիրա կոչեն սղբա։ — Մեր նախնի Հայոց և Հնդկաց լեզուք, ըստ այժմու լեզուագիտաց՝ քոյրք են, իրոսական շատ իմաստներ այլ՝ համաձայն. ուստի կ'ընդունիմք Վիրագն այլ նշանակիչ Վիրայի։

Այս մեծ սողունը յիշեցինք ի կարգի բընական կենդանեաց պաշտուած. եւս առաւել պաշտելի կամ խորշիկ էր հրէշ վիշապն, որ ի միտս կամ առ աչս սնահաւատ Հայոց՝ թուէր ըստ Եզնըկայ՝ « կեղծ ի կեղծ լի » նեղ ». այսինքն, երբեմն օձաձեւ կ'երեւէր, երբեմն մարդանման. երբեմն երկրիս վըրայ, երբեմն այլ թեւատրեալ վերանայր յօդս, և թերեւս մրկելով զայն՝ պատճառէր նախայիշեալ վիշապ հաճելը (149). ցամաքի վրայ այլ մեծ ֆնաս կ'ընէր, արտորէից բերքը և հունձը յափշտակելով, և իրեն պէս կարծիական գրաստուց շալկելով աներեւոյթ կ'ընէր. վախկոտ մշակք այլ զանոնք վախցընելու համար՝ կաշ կաշ պոռային. զորս ծաղրելով կ'ըսէ Եզնիկ. « Վիշապն որ ինքն զբրաստ է, այնու զի անասուն և անխօսուն է, » զիսով որ ինքն զբաստ է՝ զայլ զբաստ վարիցէ... ի զուր է կաշ կաշ ասել ումեք ի կաշս, և ոչ Ա՛ռ առ »։

Բայց կ'երեւի թէ վիշապն երբեմն ուրիշ գրաստ չգտնելով՝ իրենք ի ջորի և ուզտ փոխուէին։ Այս այլանշակ կարծիք ոչ միայն Ե գարու մէջ՝ կար առ մերայինս, այլ և

1. Գրեչս այս բառը գրելու ատեն՝ միտքս զրգեց, թէ արդեօք Վիթիարիի այլ հրէշ մէջէր նշանակեր, առասպելեալ և բաղադրեալ ի վիր և խար կենդանեաց, որ են այժմամե և էջ։

ԺԳ. դարուն՝ վահրամ վ. գրէր առ Հեթում. Թագաւոր նմանապէս, միայն փոխառակ արտորէից բերոց՝ Վիշապք կոչեցու վրայ կպչելով կաթերնին ծծէին. նոյնպէս այլ լեւոր էր, թէ « Յոյով մարդիկ տեսեալ են զի վիշապ վերանայր յերկէր յերկինս »։ Թերեւս այս օրերեւոյթ ձկնամբն այլ նշանակէ (149). որոյ նման մութ կերպով մի գրէր դարձեալ մեր Եզնիկն. « Եւս, եթէ բառ » նայցի ի վեր՝ այնպիսի վիշապն, ոչ եթէ » եզամբք ինչ անուանելովք, այլ ծածուկ զօ » ռութեամբ իւրք յԱստուծոյ հրամանէ. զի » մի՛ շողին՝ մարդոյ կամ անասնոյ մեղան, » չիցէ »։ Արդեօք նախայիշեալ գրաստնէն են այս եզինք, եթէ այլ ինչ առասպել։

Ուրիշ ազգաց մէջ այլ գտուին այսպիսի բերքերու և համբարաց զոգ հրէշից յայտակար. ինչպէս, հին Գերմանացոց Ernteböck երեւակայեալն, որ նշանակէ Հնձաբաղ, այս ինքն հունձն գողցող փաղ կամ Նոխաղ, (և ոչ քաղող հնձոց)։ — Այսպէս այլ կըրնայ իմացուիլ և առ մեզ վիշապաբաղ բաղադրեալ հրէշն, որոյ պաշտունն է Հնդկաց մտած էր ի Հայս, և ըստ Ագաթանգեղի՝ մերոց եօթն զիւստար շաստուածոց պաշտունէն ետեւ, « Ութերորդ պաշտունն հռչակեալ ա » նուանեալն Վիշապաբաղն Վահագնի Յաշ » տից տեղիս Թագաւորացն Հայոց Մեծաց, ի » սնարս լերինն Քարբեայ », զոր ջնջց Ս. Լուսաւորին. թէ և հասարակօրէն այս անուանալը՝ բուն քաղել ժողովել համարուի, այսինքն օձերը ջնջել, կամ վիշապը սպաննել, ինչպէս ըրած էր Յունաց Վահագն՝ Հերակլէս. յունարէն Ագաթանգեղն այլ այս բառս գրած է Δρακοντοπνικτος, յորմէ Լատինն Draconum suffocator, որ է՝ վիշապահեղ ձոյց։

Եթէ այս տեղ Վահագն էր վիշապաբաղն, սակայն Քաղ կենդանի առասպելեալ երեւի շատ տեղ, թուի թէ իր բուն և երազ բընաւորութեանն համար, և զուգուած ոչ միայն վիշապի հետ, այլ և ուրիշ կենդանեաց, որպէս, Եղջիռաբաղն և Վիշապառիձն Քաղ։ Յետինս թուի բաղադրեալ յերից. զգուին Քաղի, մարմինն և ճիւղանքն Արեւծու, առաւն՝ վիշապի. և կամ ըստ ֆիլմետի Յունաց՝

գլուխն առիծու, մարմինն ֆաղի, տուտն վիշապի. այս յոյն անուամբ գրէ Ս. Ոսկի-բերան (ի Կոդոսացոց մեկն. տպ. Ա. 602) զոր մեր նախնիք թարգմանեն այսպէս. « ՉՁիսացոյսն » ի քմաց սանդածոնն և զֆի-վառսն, այսինքն՝ որ զվիշապառիծ ֆաղսն համբաւեն, և զայլսն նոյնպիսին՝ վիշապ-» ոտոռն, և զոր Սիւսցոսն անուանեն՝ որ » թարգմանի Ապոռոն, (այս տեղ կ'աւելցընէ մեր թարգմանիչն). Որպէս և Հայք Մովսէս » ցոյց իմն և վիշապս մարդակերպս և ռ Պայս և Ասցեգա համբաւեն » ։ Քանի մի տող յետոյ դարձեալ յիշուին Չիսցոյքն, Ապուռն և վիշապառիծքն ֆաղքն, որով հաստատուի թէ Հայոց երեւակայեալն քիչ մի տարբեր էր ի Քիսկոնէ, և աւելի տարբեր մէկայլքն, զորս պիտի յիշեմք յետոյ ։ Մեր Օրացոցից մէջ Գեղեկեմբեր ամսոյ կենդանակերպն՝ կերպով մի ամեն տարի ներկայացընէ մեզ այս վիշապաքաղը կամ վիշապառիծն ֆաղը ։ — վիշապներէն հեռա-նալու տոտն յիշենք մէկ երկու ծանօթ և անծանօթ հրէշախառն կենդանիներ այլ որ գրուած են Յովսիփոսի առասպելեալ պատմութեան մէջ, իբրեւ ամայի ուղղեր զանոռոյ « Օձք և վիշապք և Պիծակք... հանդիպի » քեզ Չորն խեղամորթին, և Սիկկոդիկն և ֆ Հիդրայկն և Դոռնք երեքգլխեանք » ։

Թէպէտ և հօրապոյն կ'երեւի վիշապաքաղն ի կարծիս, բայց աւելի յաճախ կամ հասարակաց ծանօթ թուի Եղիշերոսաքաղն, որ համարուէր « Կենդանի » որ Եղիշերուէ և » ի ֆաղէ է ։ կամ կէսն Եղիշերուի և կէս » ֆաղի », կամ Քօշի, ինչպէս գրէ Սահմանաց գրոց մեկնիչն, և կ'աւելցընէ « բայց ոչ է » ։ Ի խօսս սովորաբար այս բառս նշանակէ շեղած և չլլալու անհնդեզ երեւակայա-կան բան մի, որոյ անգ արեւմտեայք ֆիմեա, քիմեական կ'ըսեն, Chimère, Chimérique. բայց նոյն մեր բառս այլ ունին իրենց լեզուով. Թ. Τραγέλαφος, Tragelaphus, միայն կենդանեաց անուանքն հակա-շար են ։ Այս անունը Ս. Գրոց մէջ (Բ. Օ-րէնք, ԺԳ, 5) գրեն անունը, ուր մեր թարգմանութեան մէջ մէկ երկու աւելի ա-նուն կայ, և հաւանօրէն այս Եղիշերոսաքաղի

տեղ՝ մերոց դրածն է Խարքոռչ, որ ըստ պարսիկ բառից թարգմանուի էշաշտեանն Չգի-տեմ ինչ աւանդութեամբ մեր նոր բանասէր մի զեղիշերոսաքաղն հայկական դիցունեաց հե-տեղեւ և սպասաւոր համարի, իբր նամիշտ ։

Հրէշացեալ ֆաղի կարծիքն այնքան ար-մատացեալ էր առ մերայինս, որ գուցէ դեռ խլուած չէ ի մտաց. զոնէ անցեալ դարու վարպապտ մի գրէր մեր մամբու համար, թէ « Համբու հանն, եթէ տանն՝ Գիւաց » Քօշ է վայր եկել. մեծամեծ զօնդայ ? » (ուսեիք) զատ շինեն, տնեւումն դնեն, որ » դեւն ուտեն, տանտէրն երթեալ տսէ. » Բարեաւ եկայք, զինչ կամիք արարէք, մեզ » մի՛ տաք փառ » ։

Քաղէն վերջ Յլլոյ խառնուող հրէշք յիշուին, ինչպէս Ոսկիբերանի թարգմանութեան մէջ տեսածինս, Չիսցոռչ և Մովսացոռչ. կայ և իշացոռչ և Եզկեսիւռչ. սակայն թարգմանու-թեանց մէջ զտնուելով այս անուանք՝ օտա-րածին երեւին. միայն Մովսացոռչ Հայոց մը-տացածին կ'ընծայէ հայ թարգմանիչն. Եզնիկ այլ կ'ըսէ. « Մովսացոյն՝ զոր ի Կովկ ելեալ տոտն », յարմարադոյն թուէր ի ծովի կար-դալ և ոչ ի կովի. բայց դարձեալ կ'ըսէ. « Մին առէ, թէ ի մերում գեղ Մովսացոռչ » զկով գործեաց, և զգոշինն հանապաղ մեք » ամենեքեան լսեմք » ։ առջին ըսածին համեմատ պէտք էր ըսել, թէ կով զՉիսցոռչ գործեաց. թէպէտ այնչափ սուտ մին՝ որչափ միւսն. բայց եթէ Հայոց երկրին լճերուն մէջ մեծամեծ ձկուռք ըլլան ։

Վերայիշեալ թարգմանիչն, Եզնիկան, խո-րենացոյ և այլոց շատից յիշած՝ Հայոց ա-մենէն աւելի նշանաւոր հրէշ կենդանին է Ազիկ կամ Յարալէզ, Արալէզ, քիչ շատ տարբերութեամբ գրուած, բայց ըստ իւրաքանչիւրին այլ համեմատ մեկնուած. Առ-լէզն՝ իբր առող և լզող, Յարալէզն իբր յար (մշտ) լիզող. Արալէզն՝ լիզող զԱրայ ։

1. Խորթ կ'երեւի ուրիշ մէկու մի կարծիքն այլ, թէ Առալէզ ըսելու էր, իբր լիզող ա-րանց, քաջ պատերազմողաց, նոյնպէս և Չրր-պետի չիթթուիւնն, որ փառանկերէն քիթ Thik

վասն զի նախ մեր Արայ գեղեցիկ նահապետի ականդութեան մէջ յիշուի, թէ երբ մեռաւ նա ի պատերազմին ընդդէմ իր չըսիրուած սիրողին Շամիրամայ, սա վախճալով Հայոց վրէժխնդրութենէն՝ համբաւեց, թէ իր շունքերան չաստուածքն լզելով Արայի վերքերը՝ ողջացցին. և այսոր յիշատակ՝ « Կանգնե » և նոր խմն պատկեր դիւաց, և մեծապէս » զոհիւք պատուէ, ցուցանելով ամենեցուն, » իբր թէ այս գորութիւնն առաւանդոց կեն, » զանացուցին զԱրայ » : — Յետք ի՞նչ եղաւ նա, ո՛ր աղճատեալ — Սահմանաց գրոց լուծիչն՝ քիչ մ'այլ պարզելով՝ գրէ. » Սաքարանաց այսպէս ասելով, թէ տոյ » առածքն շնորհեցին մեզ Կենդանիս ռմանս, » որք լիզեալ զԱրա կենդանացուցին, լցուցաւ » նելով զպսիպագ մեր. անդուտ սկսեալ ասին » զոլ կենդանի Յարալէզ » : — Յարմարագոյն է այսպէս լզողէն համարիլ զանուն հրէշին՝ քան լզուողէն, թէ և ստոյգ կամ անստոյգ Արայի անունն՝ իրեն քաշէ զկարծիս : Շամիրամայ շնորհուած կենդանիք իրեն ոչ անպաշտան շունքն են, որոց լզողութիւնն ամենուն յայտնի է. նախնիք այլ շունէ ձեւացած կ'ըսէին զԱլէզն, կամ շնակերպ, շնակառն : Վանական վարդապետ Յարալէզ՝ կոչէ և համարի մեր ուրիշ և նորագոյն առասպելաւանդ թագաւորի մի, Արառաւզկայ երկու Շուներն, » Սեաւ և Սպիտակ, որ յար լեզուն զկապանս » նորա » : Ինչ կերպարանք այլ ունէր՝ Առլէզի զործն այս էր, որ « Յորժամ վիրաւոր » որ անկեալ ի պատերազմի գնիցի, լիզիցէ և » ողջացուցանիցէ » : — Եթէ ստոյգ է պատմածն Քուզնուկեան, երբ քաջն Մուշեղ Մամիկոնեան սպաննուեցաւ, « Ոչ հաւատային » ընտանիք նորա մահու նորա. կէպ յառնե » լց նմա ակն ունէին. մինչեւ զլլուին ան » զէն ի կոնեղն կարեալ, կցեցին, և հա » նին եղին ի տանիսն աշտարակի միոյ. ա » սէին, զի վասն զի այր քաջ էր՝ Առլէզք » իջանեն և յարուցանեն զնա » : Դար մի

վերջը պարզամիտ ուսմիկն Հայոց կու հաւատար, թէ եղած ըլլան Առլէզք իրենց նախնեաց ատեն, բայց անոնց հաւատոց հետ անկերեւութացեր են : Բայց այս հաշիվահան ականդութիւնն պատուաւոր կերպով մի դահուած և պատուած է, քիչ մի այլափոխութեամբ, հին աշխարհի ամենէն խոհական և վայելչագիր հեղինակի քով, Պլատոնի, ինչպէս պիտի տեսնեմք յետոյ. — Վարժամ վ. իր Հարցմ. և պատասխանեաց մէջ՝ Հարոս եւս կոչէ (եթէ սխալ չէ գրուած) անգոյ և միայն անուն են կ'ըսէ Յուշկապարիկն և « Հարոսն. թէ 'ե » կենդանի մի, որ յար լեզու զմեծեպանս և կենդանանս, և կոչի Յարալէզ » :

Յիշեալ հիմայ ուրիշ նշանաւոր հայկական հրէշ մ'այլ. Համբարոս. որոց կերպարանքն անծանօթ է, այլ յիշատակութենէն ի Ս. Գիրք կ'իմացուի որ անսպաս ամայի տեղեաց մէջ գտուող կամ կարծուած կենդանոց մի նման էր. բայց ասելի երեւակայեալ քան բնական, և ոչ այլ ամենուն կարծեաց համեմատ. ինչպէս յայտնուի Ս. Գրոց այլեայլ թարգմանութեանց մէջ՝ այլեայլ նմանողութեամբք. մեր մեկնիչը (Մխ. Գոշ, ի Մեկն. Երեմ., Գեորգ Սկեւուացի ի Մեկն. Եսայ, (ԺԳ, 24. ԼԻ, 13). Ոսկերեանի հետ Համբարուք՝ միայն անուն են, իրօք չկան կ'ըսեն, կ'անցնին. հին մեկնիչն Յովթայ խաւքիս՝ լատ հայերեն թարգմանութեան կ'ըսէ. » ՉՀամբարոս՝ այլ ք Յուշկապարիկ թարգմա » նեցին, և համբաւ է վասն սորա՝ թէ ծոյ » վային կենդանի է, ի միջոյն ի վայր » ձուկն, և ի վեր կնո՞ղ կերպարան. և այն » քան քաղցրամայն՝ զի պակնուն լսողքն », և այն. այս նկարապիւրն Sirène բուած հրէշից յարմարի, բայց Յովթայ զինքն անոր եղբայր կոչած Համբարուն, Եսայեայ յիշածն « Գաղանք անասատի, Համբարուք և Դոսերք Չայլամանց », ցամաքային և ոչ ծովային էակ ցուցընեն, միանգամայն և իզական սեռի և կերպարանաւ. վասն զի ինչպէս այս տեղ Եսայի՝ Չայլամանց գտներք յիշէ, ուրիշ մարգարէք այլ (Միքիա, Ա 18, Երեմ. Ծ, 39) առաջինն՝ վիշապն այլ Համբարեաց հետ մէկ տեղ յիշէ. « Արասցէ կոծ իբրեւ զվիշապաց, և սուպ իբրեւ

զրէ Շամիրամայ չաստուածները (դիք), և ստուգարանէ՝ Քրտնոդ, ceux qui suent, և նոյն համարի ընդ Առլէզս :

» զգստերաց Համբարեաց » . անապատի մէջ ողբաձայն ճուղացող թռչնոց և լալկան կանանց ձայնն միանգամայն խառնեն՝ այսպիսի բանք , որով և լալկաններու կերպարանքն : Յոյնն Սիրենէս Σειρήνες զրէ Համբարուս մեր . Լատին թարգմանութիւնն միշտ Պայլամն , Struthion , կ'զրէ Համբարուի տեղ . անկէ փոխուած նոր լեզուք՝ նոյնպէս , երբեմն այլ թու , նարայ , կամ առանց յատկութեան՝ ճշաձայն և դաժան թռչուն (Oiseaux lugubres կամ sinistres) . Անգղիացի թարգմանք համարին թէ երբայերէն Լիլիթ և Քիպպոզ բառերն նշանակեն բռնբռու տեսակներ : Մեր՝ մարգարէից հնազոյն մեկնիչն Դաւիթ քահալայ (ԺԲ դարու) , համարի բոտ կարծեաց՝ « Դեւս հերարոս , խոզանեայք և աշտանա » կամազք . և թէ զազանք ինչ և թռչունք » են յանապատի , սակաւուց տեսեալ և անձ ծանօթ յովոյից » : Սա այլ այդ դիակերպ հրէշից խոկած և ցցուած մազերովն կանացի կերպարանք կ'ընծայէ : Իսկ մեր հնազոյն յիշող հեղինակն՝ Եղեկիկ , իրական կենդանի համարի , վասն զի կ'ըսէ . « Համբարուաց » ծնունդք զոն և մեռանին » : Ուրիշ անանուն գրող մի և հին բառգիրք՝ մոզիսաձեւ կենդանի ցուցընեն , ըսելով : « Համբարու՝ Քա » րարոյն է . ի նմանէ ծնեալն՝ եթէ ի ցա » մաքի ծնանի՝ Քարթուշ կոչի , և եթէ ի » ջուրս ծնանի՝ Կոկորդիլոս կոչի » : Յայտ է որ այս անձոռնի երկեկից կենդանին այլ մաղիկաց ցեղէն է բոտ բնաբանից . — (աղէկ պոյզ , կամ քոյր և եղբայր , Պայլամունք և Տիտուսնք , կոկորդիլոսը) . որոց տեղ մեր վե-

րոյիշեալ գրողն (Դաւիթ) տեղ մ'այլ կ'ըսէ լսկ , « Համբարուս և Դատերս վայրենեաց » : Ինչ որ ըլլան ասոնք՝ մեր հին Հայոց ճանչցած Համբարուն շեն յայտներ , զոր հարկ էր իր անունէն ստուգել , և զայս չեմք կրնար . որովհետեւ հաւանական չէ հաւերար բառին ծագումն՝ ըստ հիմայ զործածուած իմաստին . զի հիներէն ոչ որ յիշած է թէ Վիշապաքաղի պէս սա այլ համբարներ գողնայ , կամ ընդ հակառակն՝ պահպանէ զհամբարս , ինչպէս կարծէ Ջրպետ , մանաւանդ ամայութեանց մէջ ապրելով և ոչ անոր պէս արտերու մէջ . ապա ուրիշ ծագումն ունի անունն կամ բառն , որոյ նշանական է և ոչ կակուղ վերջնաորութիւնն իրակերպ . և հոյովումն եւս , որ փոխանակ Համբարուաց գրելու , համբարեաց գրուի : — Արդեօք համարարոյի շոյորդ մ'այլ կայ այդ անուան մէջ : — Տարբեր կերպով մ'այլ գրած է անծանօթ հեղինակ մի , որ բաւական հին կարծուի , և հարցընէ . « Չի՞նչ են Համբարոսք և Յուշապարիկք և Նիւլացուլք (և այլ եօթն այսպիսիք , զորս » կոչէ) « սոսկ անուանք » . և պատասխանէ , թէ բաց ի հրեշապկաց և ի մարդկանց՝ զործող արարած չկայ , զատ « ի Դիւաց » . « որք ապատամբեալ միշտ չարք են . և առ » ի մոյորեցուցանել զմարդիկ , և անուամբ » կերպս ի կերպս լինելով , զի որոսացեն » զմեզ ի կորուստ . և անիմաստք ի մարդ » կանէ կարծեն » թէ են ինչ , այլ նոքա են » դեւք անմարմինք , ոչ ծննդեան ? Ըստ ու » բում կերպի երեւին և անուանեն զնոյն » :

(Շարայարեի)

